

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Gulpúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXIII

Enero-Diciembre, 1964

RESURRECCION MARIA AZKUE-Z

ene oroipenak, eta entzunak eta irakurriak

Jaun-andreak,

Ez dut nire bizian Gipuzkoa eder hontan jende-aurrean itzegin. Bizkaierazkoa da ene mintzura, ta barkatuko ahal didazue, giputzez idatzi uste izandako hau, bear bezelako doiñuz ta sendogarriz baldin eman ez ba neza.

Dena dela, ezetzari baietzez erantzuteko mesedez eskatu ziguten ezkerro, orregatik agertu gera. Itzaldi honen gaia, atsegingarri da guztiontzat. Toki hau eta are entzuleok, orobat niretzat.

Eta besterik gabe, jo dezagun arira.

Osasunaz nahiz ondasunaz, adiskide miñez edota gurasoetaz gabetzen geranean gertatu ohi zaiguna, horixe gertatu izan zitzaigun Azkue-z ere.

Gure aldameneko, auzoko, ikusterrean ta entzuterrean genduenean, ez genion jaramon andiegirik egiten. Agian, hura zaharra zan; gu, gazteak. Orraitio, geroago ikusten ditugu haren lanak, liburuak; geroago aztamukatu haren nekeak; gerogarrenean neurtzen ta estimatzen haren garra ta jorana, haren mingots-aldiak, haren izerdia. Bizi luzeko eskeintza izan bait zan, harek Euskerea-z egin maite-eztai urraturik gabea.

Azkue jakintsua, biltzaillea; araugille ta antolatzailea izan zan; irakaslea betiere. Azkue-z erran ditekeana, halaere, ez da oso ta betea izango, harek sortu musikaz eta haren elederraz ta poesiaz ere itzegin ezik.

Ta batez ere, elerti-puxka zoragarri diran haren gaztetango lanak, "Bein ta betiko", "Txirristadak" eta abar dastatu ta gozartu ezik. Eder-letra kontuan moko fiñak diranek, haren lenbiziko lanetan izango dute, geienbat, elerti-ukitu hori. Halako bizitasun eta etorria; halako izatetiko jator-usain eta keru atsegiña.

Jakintza-gaietan jardutea nekagarri ohi da, maizenik; hortan ere, alegia aldika-aldika atsegin ta poz sakon, bedegar ta ernagarriak nabari izan arren.

Guk geuk, Azkue bi bereziko ditugu beti. Batetik, jakin-gaietan eta maisukuntzan ari dan gizona. Eta bestetik, artista-anima izanik, idazten edota musika sortzen jardun izan duen euskaldun jatorra. Lendabizikoa, buru-neurriz, gogoko zaigu. Bigarrena, ordea, eder-jarioz, goxo-erasoetan, iturri gozagarri izango zaigu, aomenaren ezti.

Leketitio-ko Udalak, lau Diputazioen laguntasunez, dei egin nai luke laister, jakintsuek Azkue-ren neurria, luze-zabal-sakona ikas dezaten eta beurek mamitu gutun horiek guretzat orain, eta ondorengoen-tzat gero izan ditzagun. Lau aldetarik gutxienez, aztertu beharko Azkue gurearen lanegiña: euskal-itzen biltzaille, literaturagille, musikari ta erri-jakintzazale bezala.

Izan ere, oraingo ereti auxe ez gendukeala alperrik galdu behar, erran genion gure alkate jaunari, Zera, Azkue-ri buruz, argiro ta andiro egin gogo ikaste-jardun mardula ernaraztea, ezin zitekeala berandua-gorako utzi.

Gorago esan dugunagatik, jakintzako itzaldia baiño oroipenez ornitua zitekean jarduna nai izan dugu ari-albaiñuz josi, ta zuta-zearrak bilbe ariñean zertu. Haren zertxo bereziak, bidealdiko nekeak eta joera kutunak eta tirriak jarrierazi gura ditugu berriketa hontan. Gai astunak beude jakitunentzat.

Ez zan edonor gure gizona. Bere sorterrian eta auzoetan ere hain bestekoa zala uste izan ez zuten arren. Sarri gertatzen dan kontua.

Haren aita, ama ta anai-arrebak ezagut ditzagun, ordea, lendabizitik. Aita, Eusebio Maria de los Dolores, euskal-olerkari ona izan zan. Olerkari itz hau, begiko zitzaion gure apaizari. Haren ama ere, euskalduna ta euskaltzalea zan, noski, maizegi gertatzen ez dan kontua. Eusebio itsas-gizon eta nautika-irakaslea izan zan; baiña latin ta filologia ere ikasi zituen. Lenengo karlistadan Carlos V-garrenaren gudu-mutil izan zan; ez, ordea, boluntario. Mitologi-usairik andiena duen euskal-olerkaria, nunbait. Hor dugu haren bertsu-sortaz semeak tajutu liburua: "Parnasorako bidea".

Emazte bi izan zituen Eusebio-k. Ez, alegia, biak batean, bata bestearen urrena baizik. Lendabizikoaz, Laureana Ozerin bera, lau seme-alaba izan zituen, Txorierrin, Bermeon eta Mundakan bizi izan zanean. Azken uri hontan alargundu zan, ta berriro ezkondu —idiaren eta arriaren kontu horri jaramonik egiteke—, Mari Karmen Aberasturi alargun gaztearekin. Anartean, Eusebio-k 44 urte zituen; eta andre gazteak 22, ta seme-alabarik baterez.

Gero, 1861 gn. urtean, Paris-en bankeru andi zan Uribarren zaldun aberats eta eskuzabalak Nautika-eskoletxea diruz poliki ornitu zuen Lekeitio-n. Eusebio eta Angel Maria Ventadez izendatu zituzten irakasletzarako. Urrengo urtean bere jaioterriratu zan, Eusebio gurea.

Lendabiziko ezkontzako seme-alabak: Alfonso Maria (184...), Carolina (1849), Conrado Maria (1853) itsastarra izan zan ta Habanan il zan; eta Sol, alaba (1856).

Bigarren ezkontzakoak: Julia (1858-59), Aurora Maria (1860) eta Jesus Maria (1862). Baiña Lekeitioñ jaiok hauek dira: Resurreccion de Jesus Maria de las Nieves (1864-VIII-5), Maria Luz (1867), Diana Maria (1868), Julia (1870) —bigarrena izen berdiefiez, lenengoa il bait zan—, eta Heliodoro Maria Antonio (187...).

Doña Sol maistra, andre txiki samarra ta beltza, entzutetsua izan zan gure errian. Makilla luze luzea erabili oi zuen. Eskolatokia ere txikia bait zan, eserita zegoen lekutik luzatzen zuen makilla hura —barakuillu antena iduri—, mutiko ala nexkatoak buruan, kaxkoan jotzeko.

Eusebio, lekeitiarra izan arren, bere denporan kanpoan ibillia zalako, mintzuraz ez zan jatorra bere errikideen ikusian. Gizon buru jantzia, mazala ta atsegiña, Anton Trueba-ren itzetatik. Zozo bat ala perruketa omen zeukan, izketan zekiana: “Azkue-n zozua naiz ni... Urra pepito! Tuuurrit!”

Hura ere umore onekoa zan, semea izango zan bezela. Olerkari hartaz ba du Aita Lino-k zerbait esateko. Alegia, poemaren bat dala hor nunbaiten argitaratzeke, euskal-mitologiari buruzkoa ta “Euskadia” duela izena. Anartean, Arana-Goiri sortzeko edota mutil soster bat izango zan, noski.

Resurrección de Jesus-en bizitzako kozkarik zerenak, ba dakizkizue. Lekeitioñ jaio zela eta itsasketa-gaiak ikasten asi. Gero, baxiller egin zela Bilbon. Urrena, Gasteiz aldera apaizgei, eta azken estudioak Salamankan egin ondorean, Teologiako maisu edo doktor. Hortaz landa, musika-gaiak ikasi zituen biziki, Bilboko, Bruselasko ta Koloniako kontserbatorioetan. Apaiz ordenatu baiño lehen, Bizkaiko Diputazioak sortu zuen euskal-katedrako maisu izendatu zuten 1888'gn. urtean. Egungo egunean ez dakigu irakas-alki ori non dagoen.

Haren lanak ez ditugu aipatuko, ezagunak baitira geienak. Izkun-

tzari soillik dagozkionak: iztegi andi ta txiki, gramatikak, itzaldiak, bai mintzairari buruz bai musikari; musika sorta mardulak, erriajakintza gutunak, elizako gaiak eta kantak, eresi gozo ta elelderreko lan politak; teatru lan arriñak eta baita operak ere. Eunurteburuaren gomutagarri, Argentinako Buenos Aires-en jo nai dituzte "Urlo" operaren zati autatu batzuek, eta ango orkesta on batentzat eskatu izan dute, orain bizpairu illabete, lan andi horren partitura.

Albistari alai ta azkorra ere izan zan, berriak eta albistak berak asmatuak izan arren. Elelder-atal bitxiak dira haietarik anitz, umore onez egiñak, gatz eta piperrez maneatuak, irudimen eltzea irakiten zuela idatziak. Erriko izkerak ederki dastatu eta atsegingarri ematen dizkio irakurleari. "Euskalzale" eta "Ibaizabal" astekarietan egin zuen hori. Lendabiziko paper horri beñola milla pezetako zigorra ezarri zioten. Ez zan, ordea, kalte txikia 1.000 pezeta edo makur 1897 urte inguruan. Erreal bateko laguntzailleak-eta izan zituen orduko diru mordoska ori gizentzeko. Gizon kementsua zan, egitan!

Adiskide kontuan, gorabehera andiak izan zituen Azkue-k.

Adiskide zintzorik bai noski; bere erritarrak esaten dutenez, lagun-giña ez zan baiña, Maiz erran oi den bezala, ez zan igarle izan bere sorterrian. Erri txikiak, izan ere, andietaz bereziak dira. Baiña hoiiek ere ba dute sarri askotan mukerkeria ta esker txarra. Bilboko idazle batek ango egunkari batean ots egin zuen joandako egunetan Bilbo-k Azkue-ren alde ta oroipenez ezertxo ere egin ez duela-ta. Eta bertako seme izan zan Julio Urkixo-z, zer egin ote du Bilbo-k? Guk dakigunez, itsuarena ta gorrarena.

Azkue gurea izaeraz, aiurritz bakana zan, meatza. Guztiok ez ote gera bakanak? Ba dakigu odol-gorria zena, berberak idatzia baita. Suminkorra edo zan, ta bapateko asarrealdian beheko ezpainia dardarez, ikaraka asten zitzaion, Orraitio, biotz onekoa zan gizajoa, samurbera, alaia ta esku-zabala. Apaiz zahar batengandik entzunberria dugu: "Ume aundia zan, Edonori laguntzeko gertu egon ohi zana. Baiña ez zan lagungiña. Besteak baiño gorago ibilli behar izaten eban. Bere iritziak ziran betiere, besteen gaitetikoak. Arrentzat B. Zafirain ta Aita Otaño ere, ez ziran ifior oharpenik egiteko. Orregaitik edo, "Altos hornos" esaten eutsen aldi batean."

Gaiñera, gaztetandik errira alako garriko zabalaz apaindurik, apaiz baiño ere geiago zelakoan, jesuita edo, agertzen zalako, bere denporakoek artoa erizten zioten, buru-iritzia.

Nazario Oleaga zenaren esatez, setatsua omen zan, baiña ez setatia. Eta izan ere, behin baiño sarriagotan idatzi izan zuen Azkue-k besteren oharrak jasoteko gertu egongo zela, jakituria-bideetan guztiok lagunkide giñala-ta.

Gizon ederra zan, luze bai zabal. Azal zurizta, begi argia. Biziki

lerdena ta andia gaztezaroen eta garedikoan; eta lehen tantai ta luze bezin makur ta kaketua zahartzaroen. Arpegi borobilla, masailla txuri-gorriak; ederra gizona.

Bakarlanen zalea zela, latza geienbat, agintari-jitezkoa edo, irakasle-aizez joa. Esanak esan, ordea, ezagutzen zuen bere burua. Txomin Aguirre-ren eriotz-ondoko itzaldian, 1920-IV-5, hauxe irakur diteke, Azkue-k berak idatzia: "Odol-gorri izateak ba ditu odol-zurbillak eztauzkan alde bat edo bestetxo; alderantziak geiago. Odol-gorri geranok, lanean asteko zainetan darabilgu baikortasuna; odol-zurbillak geienak izan oi dira ezkor. Odol-gorri geranok, iraunkorrago izan oi gera geron asmoetan, lanetan sendoago; *baiña gizartean bizi izateko, alde andia daukate* aurpegi-txuri, aiurri bigundun gizonok."

Abuztuaren 5'gna. egun andia izan ohi zan Azkue gurearentzat, Gonzaga sailduarentzat bere bataiokoa bezala. Meza eman ondorean, eta ohi zuen otoi luzea amaitzean, azken urteetan beste etxe batean bizi izan bait zan, bere jaiotetxera abiätzen zan, etxeari ta angoei agerraldi samurra egin ta bere sortetxe kutunean egotaldi gozoa egiteko. Oroipen atsegiñez beteriko bataio-eguneko goiz udatarra!

Biotz samurrekoa zan. An, Lekeition, 1936 garagarillaren 28, San Pedro bezperan VII'gn. Eusko-Olerti eguna ospatu genduen, Azkue-tarren omenez. Aita, anartean, illik zegoen; bizirik semea, Arratsalde eguzkitsuan, Eusebio-ren jaiotetxean itzaldi labor baten ondorean arlandu txuria agertu genduenean, Monzon-Olasok bere jardun bero ta biguñean, aren ama Mari Karmen aipatu eta ama-semeen maite-urrumaren doiñua ta euskal-txertua agertu zigunean, antxen aurrean zutik zegoela, don Resurreccion begietatik malko-jario, zotinka ta dardar, gorputz osoa ikara ikusi genduen, arnas barerik irabiatu eziniik.

Emailea zan, txit esku-zabala. Ez ote zigun berak esan iztegi andienaren aitzin-solasean, diru-kontua beretzat *egoe* zala, ta ez *ipar*? Eta ain zuzen, euskal-lanetan jardutearren bere katanarrua beti zimel ibilli ohi zala, betiro *zero* maila inguru, termometrua neguan bezala?

Gogo onekoa zan, gaitzik gabea. Euskera erabiltzen izan dugunik trebeenak, "Orixe" azkarrak, eman zigun lekukotasuna hortaz, esaldi mamitsu hontan: "Naiago dut atzipetua izan, nik neuk iñori ziririk sartu baiño." Amaika alprojak jo ohi zuten harengana diru-eske, batzuk egitan premiñadunak, beste batzuk alperrak eta zuri egiazkoak. Iñoiuz diru-mordoskaren bat garbitu omen zioten, bere burua katolikua egiten zuen frantses batek eta geiagok ere.

Urtero eldu ohi zan bere jaioterrira, bizpairu illabete han ematekotan. Agertu ez zanetan, arako Alemanian ibilli zanean batez ere, miñeri izugarri izan zuen ta orduan egin zuen "Errimina" deritzon olerkia, bere erriz ta bereziki bere amaz gogoraturik. Biotz-ondoaren isuria agertu zuen orduan ere.

Gertua ta laguntzaillea zan. Egun latzetan harek egin zion mesede andia, lanbidea ez galtzea, jakifierazi dit egun hauetan ene errikide ta adisbide zaharrago batek. "Orixe" zenak berdin adierazi zigun mesedegille izateari buruz, berberak ere bizibide ta ogibidea iritxi izan bait zituen Azkue-ren bitartekotasunez.

Apaiz bizitarako ere billatzen zituen tarte-bitarteak. Goizean meza santua eman ondorean, otoi luzean jarduteko oitura zuela, agertu dugu lehen. Jaiera andiko apaiza omen zan, ta eguerdi illuntzetan ere egiten omen zituen bere errezuak, astiro ta sakon. Gaztetan, Santiago elizan, sei urte inguruz, goizeko mezatan egiten zuen bere itzaldia. Geroago, igandeetan, San Nikolas eleizan amaika ta erdietako mezatan euskeraz. Aldi batean, Andre Rafaela Ibarra, saindu otsean il zenaren kappellau izan omen zan, urte batzuetan. Bilboko eliza bateko parroku izatea ere eskeiñi zioten, eta diotenez, kalonje jaun izateko aukera ere bai. Garizumetan Arabako erri txiki batzuetara joaten zan, sermoiak egin eta kantatu eta soiñua jo ere bai, ortarako tramankulurik an baldin ba zan. Beste bein, Frantzi aldean zeuden erraldatuei misiñoiak ematera joan zan. Lan berdiñerako askok edo zenbaitek eman zuten beuren izena, eta ain zuzen, beste lekeitiar bat eta bera izendatu zituzten alkarrekin ibiltzeko, ta Bordalet aldean ta inguruetan jardun omen zuten; itzaldi, kantu eta soiñu-jotzuetan han ere, gure apaiz euskaltzale ta musikaria.

Ibiltauna bezin jatuna zan. Azken-urteetan ere, haren neskamea beti ibilli ohi zan arduratan; ezin ba beti jarri, errez ere ez zan ta, apaiz zaharrari komeni ere ez zitzaion-eta, ezin ba beti jarri babarrunak hark nahi zituen erara: beuren anaiekin batean, urdai, lukainka, aragi, saieski ta abar. Horrelakoetan asarre xamar izan ohi zan. Janari ariñegiak janta, ez lanik egin, ta ez bizi ere, ezin zitekeala-ta...

Ez dirudi mediku-zalea zanik ere. Ba zuen bere seigarren sena. Iñoiz esku-muturra ala saietsa autsi-urraturik izanik, bere kabuz ta kontura jarri omen zuen. Nunbait, errijakintzako osaketaren batzuk egiñaz, arako Arnobatekoen gisa, Gertaliski ugari ta bakanak izango zituen noski, berberari gertatuak, bere ibiltaldi luzeetako gertari paragarri ala negargarriak. Baiña tamalez, ez dirudi bere egunkari edo antzekorik zertu zuenik. Umore onekoa ta urduria bait zan, gutun irrigarri geiago utzi zitzakean gure pozgarrirako.

Bere lendabiziko izkinde aura, euskera utsezkoa —aldamenean gaztelania lagungarri— bere "gaztetako obena" zela esan ohi zuen, "esperanto vasco" zelakoa. Baiña, noski, liburu mardul hura ez zan izan alperrik egiña. Pianu-jotzeko aulkia apalegia izatea gerta ba ledi, eserlekua arrotzeko, loditzeko hala-halakoa zela... Egia esan, izkinde ospatsu hartan, algotz artean ba da ale borobil ederrik ere.

Bere denboran "rape" autsaren zale izan zan, baiñan azken urteetan

tabakua erretzen ere ikasi zuen. Nonbait, kanta zaharraren oiartzun makala zebilkion durundu emez belarri-zilloetan:

“Ai, Mari Manu,
Ai, Mari Manu:
pipia artuko nuke
tabakua ba nu”...

Bere iztegi andienaren frantses-azalpenak apaiz eskualdun-frantses batek egiañak omen dira. Horixe erran dit gure erriko apaiz batek, bertze hari entzun ziola-ta. Izenik ematerik ez dut iritxi. Ba liteke, baiña arrigarria da, Azkue bere laguntzaileen izenak aipatzen oso kontzientzi andikoa izan bait zan. Bere lanetan agertzen du jokaera zintzo hori noiznahi, ta barkakizun litzakio, hala ba litz.

Itz jatorrak eta neologismuak ere atsegin zitzaizkion arren, pertsonen izen berrien zale ez zan beñere agertu. Alde hortarik anima zaharra zuen noski, eta oldar berriaren uberan jartzea, gogor samar egiten zitzaion. Euskal-izen haien kaltez ari omen zan beñiola ere, bere errikide ta apaiz lagunekin:

—Koldobika, Igone, Iñaki, Edurne... nungo edo nolako santuak ote dira hoiek?

Baiñan nork erantzuna mundu hontan faltatzen ez-ta, apaiz gazteago batek jardetsi omen zion:

—Ba, jauna, Aurora, eta Sol eta Diana ere ezta kigu nongo eta nolako santuak ziran.

Anartean, Azkue-k bizirik zituen iru arreben izenak bait ziran.

“Txirristadak” gutuneko orrialdeetan umore ta zorroztasuna agertzen dizkigu, ta baita sikologi-ukiturik ere. Arako Elantxobeko ama-alabak, Okelatxuneko Mariñasi eta Krispiña, haren neba ta honen osaba indianu elduberriangana zioztela, beste iñork baiño lehen amak bere alabarentzat arrapatu nai zuen-ta, alaba gaztea apain jantzirik zioalako, ezagun andre batek agiraka egiten dio Maiñasiri:

—Markesen alabak lez, ez jantzi horretarako.

—Ezetz diño. A koitadua! Ez ipifi amuari karnatarik. Ze atrapateko? Karamarrue?...

Arbasoen erriaz oraingo batzuek duten iritzi berrien zera ere aintziña ohartu zuen Azkuek. Alegia bigarren aberria, semeen aberria dela. Ikusi *Ardi galdua*-ren itzaurrean ematen duen azalpen laburra.

Euskerak zituen etsairik agerikoenengatik maiz idatzi zituen egia biribillak; irakasleak eta, apaizak eta... Baiña monjatxoak ere beuren erdal-mintzoz haren euskaldun biotza, miñez jartzen zuten. Euskal-errian egon eta bizi, eta beti erderaz jardun bearra! Lekeition bertan,

beñola, duela berroegi urte ta geiago, sarri bezala apaizgei gazteekin zegoelarik, monjekin artu-eman andia zuen apaizgei ausart bat ere antxe zegoen. Azkue gureak honela zion:

—Hoiek, Karidadeko alaba hoiek ere, iñoiz ere ez euskeraz... Zerbait esatea merezi lukete. Esango al diezu zeuk?

—Bai, jauna.

—Galdetu esaiezu ea karabiñeru-alaba diranentz.

Entzun ta egin. Urrengo goizean bertan gazte harek laister arin adierazi zien, meza-eraso ondorean:

—Zera, Azkue abadeak auxe esan du zuei esateko: ea karabiñeru alaba zeraten?

—Ene! Ori esan al du don Resurreccion-ek? Eta zergatik?

—Zergatik? Beti ta beti gaztelaniaz ari zeratelako...

Ardi galdua-n ere ain zuzen, aipatzen du mojatxo zorionekoen erdal-izpiritua eta mingaiña:

“Komentuak agitz euskeraren obiak dira, esatea lotsagarria bada ere.” (81 orr.)

Antonio Tovar-ek horrelako zerbait azaldu zigun haren illetako itzaldian Bilbon, 1952.

Austria-ko Emperatriz Zita delakoa Leketion bizi izan zan urteetan, 1922-1929 bitartean, haren aitortzaille izan zan Azkue.

Iñoizka gertatu ohi dan bezala, beñola legorte andia izan zan, eta Lekeitio ta inguruko baserritarrak ango antxiñako irudia, Antiguako Ama kaleratzea eskatu zuten, ohi ziralako antolamenak egin ondorean. Azkenengo egunean atera zuten Andra Mariaren irudi miraritsua, eta plazan bertan erri osoa ta inguruko bost baserrietakoak ere bai, bazterrak betean zegoztela, Azkue-k berak egin zuen sermoe bero ta gartsua, etorri andikoa agertu bait zan egun hartan. Diotenez, illuntze ostean egundoko euri zaparrada mamiñak egin omen zituen. Baiña, sermoe aldian bertan, gure iztuna sutsuen ari zela, gezur-ortzagiñak ¡klask! erori egin zitzaizkion beuren tokitik erauziak, baiña bai Azkue-k berpertan besagain artu ere.

Orduan, aurre aurrean zeudenak ao batez esan zuten:

—Pelotari ona!!...

Kanta ta esaerak eta ipuiñak paperean jartzen oso azkarra omen zan. Batez ere melodiak bertatik zertzen zituen, eta bapatean paperean idatzi, lapitzez geienbat. Batzuetan gauza oso ezaguna baldin ba zan, beste ipuiñen bat esateko edota beste kantaren bat kantatzeko agindu ohi zion laguntzailleari.

Anima kontuak aparte, ba dakigu bere iritzi eta asmoak zituena, guretariko edozeiñek bezala. Lendabiziko gerrate europearra zela-ta, frantsesak pasaportea ukatu zioten, “germanofilo” agertzen zelako.

Ta egia esan, ez zan batere frantses-maitea. Haien santa andia, Arkuko Jone, ez zitzaion nonbait atsegin; galtzadun bat aldarean, ezpata zintzillik, eta emakumea gaiñera... Azkue-k berriro ere Eskual-herrian lehen bezain lasa ta zabal ibilli beharra zuen, ango zerak ikasteko ta biltzeko, lehendik zeuzkan paperak biltzeko ta ugaltzeko. Ezagun baten bitartez asi zan. Lekeitioko Carlos Solano zalduna izan zitzaion lagun, urtezati batean Lapurdiko Altsu-n bizi izaten bait zan. Eta hangoetarik, Aita Lhande, S. J. ta Abbé Blazy izan ziran bitarteko. Eta iritxi zuten herriren berri, bide-giltza, pasaportea, Eskual-Herri-ratzeko. Eta gaiñera, esku-erakutsi bezala, Eskualzaleen Biltzarrekoek zillar makila bialdu zioten Azkue-ri, anaitasun ta adiskidantzaren ezaugarri ta sendagarritzat.

Urlo operaren adelu-gaua Bilbon, doakabea izan zan, ordea. Musika makala duelako ez noski. Teatruan agertzeko gertaerak eta atzera-aurrerak, gorabehera ta azi-orraziak bere eskuetan soillik erabilli zituelako baizik. Ez ahal zuen aški, lana eta musika ere, ta orkesta kontua, bereak izatea? Tenor eskas samarra ekarri zuen, katalana bera. Baritonua, euskaldun omen zan. Orkesta ere Bartzelonatik eratorri, entseurik eskas, paperak berak lapitzez zertuak eta azken-egunetan ariñak-arin lekeitiar apaizgeiak orkestakoentzako tintaz jarzzen... Ez dakigu egilleak paper guztiak aztertzeko ta zuzentzeko astirik eta betarik izan ote zuenentz. Dena dela, ordua eldu eta agertu zuten opera. Damurik. Molokot itzela, ezbear madarikatua; bein bakarrik erakutsia, errenka ta guztia bearrean, errenka ta arnaska eldu zan azkenera. Azkue manduak ilda geratu zan, lurra jota, zorrez beterik. Orduan izan zuen gizarajoak estutasuna ta arterik artu eziña. Mundua utzi, eta bazter izkutu batera joatea erabaki uste zuen. Eta baita egingo ere. Irten zan Bilbotik, Gipuzkoan zear, Loyolarantz... Baiña bidean, atsedendia egin behar, eta adiskiderik andienari agur egin behar. Eta Zumaiara eldu zan. Han zegoen beste apaiz bat, zeukana eman beharrez gosez gaisotu zan apaiz maitagarria, Seminarioko laguna eta arrezkero betidanikoa: Txomin Agirre ondarrutarra. On utsa, gozoa ta odol-zurbilla zan harek, ordea, gogor eraso zion Azkue laguntzarrari honen aitorpena entzun ondorean.

—Nola? Zelan? Zorrak sortu, eta garbitu gabe mundutik igesi, ta etxe santu batera? Ez, enetxoa, ez! Zorrak ordaindu behar dituzu lenbizi. Eta nola? Ba dituzu adiskide eukitsuak. Hoiiek lagunduko dizue. Apurka apurka zurituko dituzu gero zeure zorrok.

Eta Azkue andia, odol-gorria, bere adiskide min odol-zurbillaren esana egiteko prest egon zan beingoan, eta berriro Bilbora, ta Lekeitiara, ta Euskalerra osora bere lan andiari jarraipena ta azken urrezkoa eman arte.

APIZTU (B, arc) Hona hemen itz bat, aspaldikoa delako, Azkuek berak ere, arkaikutzat joa. Apiztu=hurtar.

Itz egokia Iztegi andienari berari gertatu zitzaiona adierazteko. Ebasgo biguin, lapurreta malmutz edota apiztutze hori zela-ta, Azkue mindurik, minbera egon ohi zan. Harekin lendabizi itzegin nuenean jakin nuen hori lenengoz. Iztegi nagusiaz baliatu ziranak ez zioten horlakorik adierazi, ez baimenik eskatu, jakifia; ta ezta dirurik eman ez eskeifia ere. Moztua, laburtua, edo nahi den bezela; geitua agian, argitaratu zuten liburu txikiagoan Azkue-ren Iztegi andia. Ausaz, diru-saria urregoa argitalpenen batean edo emanen zioten.

Ez zan zuzen ta bidezkoa izan jokaera hori, apika. Orregatik, ge-roago, argi ta garbi azaldu zuen berak "Euskalerriaren Yakintza"-ren itzaurrean, lendabiziko liburuan, 22 orrialdean, VIII: "Toursen argitaratu nuen Iztegi az gertatu zitzaidana liburu laukoitz onezaz jazo eztakidan, lan hura berendu zutenak bekite: *lan berri onen egille nerau izanarren, yabe beste bat dala*; eta nik orduko aren yabetasuna baiña beste onek oraingo onena, obeki zaindu ta gordeko duela."

Tovar-ek erara dion bezala, zuzentzaille ta araugille genduan Azkue apaiza. Ta ez liburuetan eta kantuetan soillik. Lagunartean ere, itzetik ortzera zuzentzen zekian harek berriketalarien itz ez egoki edo itzurren okerra. Etxean ala kalean berdin zan. Aita gure zenari entzuna dut beiñola emen Donostian gertatua. Estropada eguna zela, eta an bapatean edo, irudi bat agertu zela millaka ikusleen aurrera, pizti narrastariaren irudia. Orduan, norbaitek oi u egin zuen:

—Lagartua, lagartua!...

Eta Azkue andiak bertatik zuzendu ere:

—Muskerra, gizona; muskerra esaten da euskeraz.

Beste bein, gure errian bertan, kalean zear zioan mutiko batek diadar egin zuen:

—Txo, karrua!...

Gure apaiza mutil sostorraren atzetik segika joan zan, eta ostiko punteaz ipurdian jotzeko imintzio egin ere bai, baiña ez zuen arrapatu. Bitartean, agiraka egin zion kakanarruari:

—Txotxo, karrua diñok, kirten horrek, karrua? Ez al dakik burdiya esaten, madari madariena!

Mutikoak ez entzun ez erantzun, ez atzera begiratu, anka! egin zuen. Ziur asko lenengo aurkitu izango zuen beste mutikoren bati azaldu izango zion gertatua:

—"Axe ra abare gaixtua! Karrua esan doralako, ostikuaz iya uzkiya apurtu! Yoik ama!"

Apaizgeiak udan, harekin sarri bai sarri arkitu beharra zutelako, erdi bildurrez egon ohi ziran, euskera lorrinduan arrapatuko ote zituen

Azkue-k. Horrela, mintegitik kanpo ere, ba zuten euskalitzun izan behar zutenek, maisu jakintsu ta argia. Orain, tamalez agian, ez dugu euskal-zuzentzaillerik asko. Oraingoan, hor dabiltz askaturik barbarismo, solezismo, itzurren oker eta abarrak. Abstraktu egin ote gieran ez dakigu, euskal-idazkeran ere.

Tartaroak. Arana-k indartu zuen atzizki hori ez zitzaion begiko aldi batean. Deituren jarrai, batez ere suskrizioetan eta, ainbeste tar... tar... tar... irakur zitekealako, tartaro berriak genituela gure errian agertu omen zuen Azkuek. Baiña... bera ere hortan auzolankide izan zela azaldu behar dugu orain. Eta irrigarri ta isekapean berbera ere, bere burua ere, sartu zuela iñoiz.

Aldakuntzak ere egin zituen-ta!

Euskal-izkindea, Azkueko R. M.-k egin zuen.

Bein da betiko, Azkueko R. M.-k egin zuen.

Baiña "Txirristadak" liburuan, beste liburu batzuen iragarpena egitean onela datza: R. M. Azkue-tarrak egiña, bai lenengo horri ta bai bigarren horri buruz. Liburu-azalpean, hortan, beste hoiak ere iragarten ditu:

"Parnasorako bidea", Eusebio M. D. Azkue-tarrak...

"Esku-liburua", Fr. P. A. Añibarro-tarrak...

Baiña...

"Añiemendiko lorea", Agirre-ko Domingo abadeak iratsia.

"Kristau Doktriñ" Ubillos-ek gipuzkotarrez (sic).

"Konfesiño ona", Mogel-ek iratsia...

Bakarti samarra izan zala esanarren, lagunartekoa ere ba zena ondotxo dakigu. Amaika lagun adiskidetasuna eta amaikaz egon-beharra izan zuen ainbeste ta ainbeste itz, ipuin eta kanta, erriko izkera bizi-biziaz jabetzeko.

Bere azken-urteetan, apaiz lagun baten etxera joan ohi zan jai arratsaldeetan, berriketan jardun eta musean jokatzera. Agirre kalera agertzen zan maiz, eta ba zituen an beste adiskide batzuek ere. Bidealdi luzeska izan arren, oiñez ibiltzen zan geienbat Bilbon zear ere, antziñetako ibiltaldi luzeen arabera.

Erri-maite itsua zela adierazi dugu. Euskaltzaindiaren etxe zahar hartako ormetan zintzilik, iru edergarri zituen berezi, lagun kutun bezela. Bere sorterriko lekuko maiteak. Iru argazki apain ta andiak, batez ere bi. Hoiatarik bata, luzanga zan, lau zatiez bakar bat ornitzen duena: portu osoa, alderen alde erakusten digu, eliza atzetik asi eta ipar-moilla muturrerañokoa. Hantxe ageri da, azken urteetan bizitexxe izan zuena, nasa gainean, Txatxu kontramaisuaren moillako 32'gn. etxe gora ta lerdena. Andik urbil lertu zen bonba bat azken gerratean, eta lagun batzuk il ta zuritu, eta Azkue-ren langelan ere,

kalteak egin omen zituen. Zorionez, ez zegoen hura orduan han. Jai
zan etxea ez da an ageri, Apaltoa 20'gna.

Bigarren argazkiak, plaza, elizaurrea ta kaia erakusten dizkigu.
Ta irugarrena, Lekeitio-ko Basilika erakusmenekoak duen aldare na-
gusi ta oholta aberatsa, gotiku loretsu ospe andikoa, gaur pipiak
eta zedenak joa, galtzeko arriskuan dagoena. Kuadru hori Azkue-k
Euskaltzaindian zeukan bere pianuaren gaiñaldean orman zintzilik
isekita euki ohi zuen, aurrez aur, nabari, ikusterrean.

Ibiltuna esanik dugu; ez ordea, arlotea, gizon apain ta galanta
baizik. Aren begi argi ta ederrak, itsas-zale ziran, arean. Lekeitio
zegoanetan, etxetik elizara ta elizatik etxera bideak, moilla ertzean
zear egin ohi zituen. Bilbon ere, nasa ertza zitzaion atsegiñen. Eta ura,
beti ura, kaiekoa, itsasokoa ala ibai andikoa; eta ontziak, itsasgizonak,
antxetak eta kaiokak begien edergarri ta kontsolagarri. Eriotzarako
zidorra ere ibaiko ur zikiñetan aurkitu zuen. Gau batean erori zan
Arriaga atzean ibaiera, ta andik lasterrera izan genduen haren gorpul-
lorra. Gizon batek atera zuen ibaitik, baiña gizon honi ango istilluetan,
kartera ostu zioten. Berriz ere lapurrak Azkue-ren ondorik...

Gogaro onekoa zan ta jolaserako bizarra noiznahi. Izan ohi zuen
gogoa ta beta, lanetan ere, atsedendaldi gisa, izkirimiri edo ateraldi
politen bat ezarteko. Dodgson eta beste askoren esamesak bizkarrera
jaurtigitzen zituen, eta beharrik! Bestela eltze txiki gizona izan ba
litz, amaitu giñan gu, ez genduen aren jarauntsi mamin ta ederrik
iritxi izango. Aren itzulpen batzuek, ezin gogo jolastiagoz egiñak izan.
Esaterako: Buru zorrotzetarik irtendako ipuiñak=cuentos procedentes
de alegre chaveta. Senar-ordea=vicemarido. Asto-polit au=este lindo
borrico. Alaba bat, langille utsa=mera trabajadora. Antziñako joan-
etorriak=idas y venidas de la antigüedad. Neure baztertxoak=mis
posesioncitas. Kaleko aundikiren bat=algún magnate de la calle, eta
abar. Beste nunbaiten Mundaka, ta Lesaka ta Andraka dala ta, Biz-
kaiko lenengotzako Jaun Zuria, Eskoziatik Laida alderaiño nola eldu
ote zan ez dakigula dio, ketxemarinen batean edota Jonas bezala, bale
baten sabelean...

Euskal-pizkundeko garbimin aroan bizi izan zan bere gazteza-
roan; eta zer arrigarria! Iru etsaiak izan ziran garbizaleak, edota gar-
bimiñak joak. Azkue ta Arana, zer esanik ez. Eta Unamuno ere, ez
zan batere mordoillozalea. Ta ez dezagun ahantz, Azkuek berak idatzi
zuen zer hau: Broussain ta Arana-Goiri zirela izberri sortzaillerik
azkarrenak.

Izan zituen adiskide zintzoen artean ba dugu bat, txit ospatsua.
Hona hemen Azkueren itzaldi baten puxketak, Aramaion, 1916 urri-
llaren 22'an egindakoa:

“Orain ogeta lau urte, egun auetan bezela sailpean nintzalarik, arlo onetxen antzekoa eman bear nion buruari. Meza berri bat genz duen nere sorterrian; meza ori eman bear zuena Aramayoko seme eldu bat zan, etxe onetantxe jayoa, Vicente Goikoetxea. Apaiz egin berri hura, adiskide min-mina nuen eta, beraren deya gogo onez adituta, itzalditxo bat egiteko asmoz utzi nuen nere egoturia: Bilbo. Adiskide bizi ari jarraitu nion onek, ez ote nion adiskide illari jarraitu bear, beronen izana eriotzea baino iraunkorrago izatea guztion artean eskuratzeko? Belarrietan durundika degun Te Deum eder ori aski dala uste det nolako musikalaria zan jakiteko. Il zan arte askok uste izan zuten Lekeitioko seme zala, noski, an bera ta, batez ere, beraren aiderik urkoenak luzaro bizi izan diralako.

”Itsasaldeko uritxo maitagarri artan bizi zala (hau nik diot: Goikoetxea lenbiziko aldian bizi izan zan etxean bertan jaioa naiz ni) udako opor-egunetan beintzat, illuntzero alkarrekin izaten ginan: Elizan lenengo, itsasgainean gero; eta egurats (aize) lodiz birikak sendatzen genituen bitartean, alkar, igarri gabe bezela, egunean baiño egunean obekixeago ezagutu ta samurrago maitatzen bizi giñan.

”Nere lendabiziko apaiz-urtean, lau-bost adiskidek Bilbon albistaritxo bat sortu genduen, *La Abeja* izentzat zuena. Silverio Etxebarria, apaiz gartsua, Durangoko zaldun Antonio Arginzoniz, Abandoko seme Arana-Goiritar Sabin (sic), besteren bat eta nerau giñan Erle igarokor arri loretxo bat edo beste eskintzekoak. Albistari arretxen egapean erakutsi zituen lenbiziko aldiz Arana-Goirik Bizkaiko gertaera zar batzuek: Gordexola, Mungia, Padura ta Otzandioko esetsiak. Nik irakurgaitxo alai bat, Peru Matraka ta Pedranton izentzat zuena, asi nuen. Nere buruko ume ayek ementxe, zuen artean, Aramayon bizi izan ziran. Lantxo hura nere adiskide Vicentek irakurri zuenean, sudurpeko bizarra ezkeraz leguntzen zuen artean, itz auek esan zizkidan; “baina, mutil, au eztek Aramayo”.

”Urte batzuek geroago, bera apaiz zalarik, arako euskal-jaietan, d’Abbadie jakintsuaren izenean nik, nere erria alde bat utzita, onera ekarrarazi nituen jai eder ayetan...

”Gure artu-emanetan, nere biotzean berarena sartzea aski izan ezta, zuenganako maitetasuna barruneragino sartu zidan. Arabako Bazarrak, Lege-zarrekoak, Aramayon bildu ziran atzenaldiz...”

* * *

“Ain zuzen ere, nik neronek lenengo meza eman nuen egunean, 1888’garren urteko San Migelez atera zan bera Lekeitiotik Valladolidako. Ogeita amalau urte zituen, apaiz-ikasteak asi zituenean. Atse-

ginez alde batetik (beraren onerako baitzan), bestetik atsekabez ikusi zuen Leketitioko uriak Goikoetxearen joakera. Bertako semea izan ba litz, etzuten maiteago izango.”

* * *

“Bere irudiko bat, aurtan, berarekin bateratsu il da Euskalerrian, nere ikaskide ta adiskide andia hura ere, ...Bilboko Francisco Iturribarria. Biak izan dira euskaldun onak, biak erakusmeneko apaizak, biak antzelari (artista) andiak: batau musikara bezela, beste hura eresira (poesiara) kuturtu zan.”

Labur: Goikoetxea 1883'gn. urtean —29 urte zituela— eldu izan zan Lekeitiora. Adiskide biotzekoa iritxi zuen itsasportu hartan: Azkue gurea, artean apaizgei zelarik. Ez zuen Goikoetxeak orduan batere entzuterik. Esan bezala, gurea apaiz egin bezin laister, Vicente apaizgei biurtu zan. Andik iru urtera, 1891 irailak 19, egin zan apaiz, Valladolid-en. Baiña Lekeition kantatu zuen lenbiziko meza berria, eta Azkue-k egin zuen sermoia euskeraz, jakiña. Goikoetxea 1915 urtean ere egon zan itsasaldean, baiña ordurako txit gaiso. 1916 jorrraillaren 9'gn. il zan Valladolid-en, Artxapezpiku jauregiaren atzealdean zegoen etxe zaldun dotorean, Goikoetxea euskal-musiku andia.

* * *

Azkue-ren musika-etorria eta kera, ta aren estilistika, oraindio bear bezala ikasteko ditugu. Haren musikagintza osoa, haren literatura soilla, nobela, antzerti eta ipuñiak barne. Maisu baiño ere artista ez ote zen idaroki nahi dugu. Erabat esan, gaztetan idatzi zituen lanak elelderrekoago edo dira, halako jasa ta gatz baitute. Gero malkaldu ta eratau egingo zan etorri ta eragin bizia, izkiralegepean eta itzen aberastasuna agertu beharrez, agian. Iztegiaren aurretiaz egin zituen alderdi ta errialde koxkor bakoitzeko izkera berezietan lantxo batzuek, bizi-dardarez beteak, batez ere Bizkai aldeko jendea mintzaraziaz. Horra hor dialektu lanen asikin bezala.

Gogoragarri dira baita haren zalantzak ere, izkira marrak eta abar erabiltzeko arauak eman nahirik. Goiko arrasta hori, asnas artzekoa, berberak asmatu zuen; orobat erlatibuaren lerrotxa edo ziria, aditz-jokoari deustala; azentu zirkunflexu delakoa, eta dieresis ere ä, ë, ö letren gaiñean, alemanerazko zeregiñez antzo. Azken aldian ere ez zegoen konforme x letra onartu zelako, galaitar-katalandarra, dio berak.

Dena dela, harako umore ona beharreko zitzaion. Mingosturik ere, sarri askotan egon ohi baitzan. Euskaldun anaiengandiko erdeñu,

ziztada ta garrazkeriak entzunik; ta batez ere irakurririk, Baztertuta zegoen gizon batek nola eman zizkion bere erriari hainbat eta hainbat liburu andi? Asmo-kontua eta eskola-joera zela-ta, ahantzirik eta zokoraturik zegoela ikusi ohi genduen gure gazte denporan, iñortxo ez bait litzan. Anar-tean, haren lanik ez zuten anitzek ezagutzen —ezta gaur ere, Euskal-erri zabalean bertan—. Are gitxiago aztatu ta dendu-nean jarri. Hain azarmindurik bait zebiltzen euskaltzaleak izkera-gaietazko sena ta ekurua atzendurik, garbimifaren edo asmakuntza-leizaren ondarretaraño murgildurik.

Gerra isilla ta zitala egin ziztaion Azkue-ri, Euskeraren izenean agian? Baiña azpitik, haren lanaz poliki baliatutzea ez zan obena, lehenago agertu dugunez.

Ta halaere Azkue isillik sarri askotan, jasankor eta mintzul, bea-zuna ausnartzen, samin-ondarrak dastatzen,

Orratio, noizpait itzegin zuen, inguru-minguruketa gabe. Bilbon, 1918 urtean egin musika-itzaldi batean, euskeraz jarri dugun hauxe zion:

“Aspaldi hontan, urteak direla, eraso makurrak jasoten ditut, iñoiz zakarrak, aberekoiak ere bai; erdeifñu ta atzera-uzteak ere bai, nik neuk aintzat artu gabeak. Nire jokaera aintziñetik ere, politikan ez ibiltzea izan dut; ez berenez jardukizun naskagarria delako, nire ego-kitasunari ta nire jantziari ta bizi-moduari obeki dagozkien beste zere-gin batzuek ditudalako baizik...” “Ni neu —dio geroago— ingelesa edota beste edozein laterritakoa ba nintz ere, izkuntzaganako ta sorte-riaganako zuen maitetasun hori egiazkoa baldin ba litz, neri lagundu ezarren ere, ez nindukezue beintzat zirikatu behar ez aizturtu...” eta beste lau errazoi geiago jartzen ditu. Eta bere arerio ta etsai ziran ikasleen irakaslea, argi ta garbi goretsi zuen, itzaldi horren azken orrialdean.

Euskerak duen mintzuraz, azentuaz, ardura ta arreta andiz jokatu zuen beti. Hor ditugu haren agertzeko moduak, letrak beherago ja-rrita, azentu-idatzi bitartez eta abar, tonu ta atonu kontu jakingarri hoiek, gaurko euskaldun berri askok jakin ere ez dakizkitenak.

“Parnasorako bidean” bere aita zanaren goralpenak egin ondorean haren oroipenik iñoiz erriren batek edo izango ote zuen galdetzen zuen. Bai, Azkue jauna, zuen aitaren eta zuen jaioterriko jaiotetxeetan ba-koitzak dituzue zeuen arlandu txuriak, zeuen izen ederrak idatzirik dituztela. Ez dira guztiak esker txarreko izan zuekin.

Eta horren sendagarritzat, aspaldi noiz entzungo genituen itzak, entzun berri ditugula esan beharko. Ta hain zuen, garbimingiro meatz hortaz kutsagabetu nahirik edo, bigarren mordoillo-aroak bere urlo-pean, ugoaldeaz ondatu gaitzan baiño lehen.

“Zeruko Argia”-ren 76'gn. (1964) Luis Mitxelenak, “Azkue ta Euskal-iztegia” artikuluan esana berraldatuko dugu:

“Ongi egin dan lanak, ordea, askotarako balio du, egilleak berak uste duen baiño geiagotarako. Orrexegatik edozein kastatako jendeak Azkue-gana jo bear du egungo egunean ere, bere egarria berdintzeko. Orrera doaz euskal-idazleak itzez ornitzera, orrera izkuntzalariak euskal-itzen jatorria eta historia aztertzer. Or jakin dugu anitzek antziñako aberastasun gutxietsien berri, OR DITUGU GUZTIOK GURE IZKUNTZAREN BATASUNERAKO OIÑARRIAK...”

Esan dut.

EUSEBIO ERKIAGA.

Donostia'n, 1964 Iraillak 7,

Ayuntamiento zaharrean.

